

UOT 94(479.24)

Z.H.Kərimov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
zakir.kerimov.1955@mail.ru

VƏTƏN ATASI – ƏLƏKBƏR BƏY RƏFİBƏYOV

Açar sözlər: *Vətən atası, Gəncə şəhəri, maarifçi, ziyalı, vətənpərvər, Yelisavetpol Xeyriyyə Cəmiyyəti, Gəncə şəhər bələdiyyəsi*

Xalqların tarixini yalnız ayrı-ayrı fərdlərin böyük əməlləri deyil, həm də ayrı-ayrı nəsillərin fəaliyyəti, şərəfli əməlləri yaradır. Tariximizdə izini qoyan belə nəsillərdən biri də qədim Gəncə şəhərində məskunlaşmış Rəfibəyovlar nəslidir. Bu nəslin payına Azərbaycanın neçə-neçə şanlı nəsilləri kimi, yalnız öz ailələri, öz əqrəbaları üçün deyil, millətindən ötrü ömür sürmək missiyası da düşmüşdü. Bu nəsil dünyaya xeyirxahlıq, mərhəmət, nəciblik üçün gəlmişdi. Göstərilən məqalədə bu nəslin görkəmli nümayəndəsi Ələkbər bəy Rəfibəyovun Gəncə şəhər müsəlmanlarının mənafeyinə yönəlmiş xeyriyyəçilik fəaliyyətindən bəhs olunur. Ələkbər bəy çar Rusiyasının polis sistemində xidmət etmiş, dəfələrlə mükafatlandırılmış, xidməti başa vurduqdan sonra Vətəninin, millətinin faydasına geniş ictimai-siyasi işlə məşğul olmuşdur. O, 1919-cu ildə vəfat etmişdir. Bu fədakar şəxs Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk səhiyyə naziri Xudadat Rəfibəyovun atası, Xalq şairi Nigar Rəfibəylinin babası, Xalq yazıçısı Anarın ulu babasıdır.

З.Х.Каримов

ОТЕЧЕСТВО – АЛЕКПЕР БЕК РАФИБЕКОВ

Ключевые слова: *отечество, город Гянджа, просветитель, интеллигент, патриот, Елизаветпольское благотворительное общество, муниципалитет Гянджи*

История народов создается не только великими делами отдельных личностей, но и деятельностью и благородными подвигами отдельных поколений. Одним из таких поколений, оставивших свой след в нашей истории, является поколение Рафибековых, поселившихся в древнем городе Гянджа. У этого поколения, как и у многих славных поколений Азербайджана, была миссия жить не только для своих семей и близких, но и для своего народа. Это поколение пришло в мир за добротой, милосердием и благородством. В упомянутой статье рассказывается о благотворительной деятельности видного представителя этого поколения Алекпер бека Рафибекова, направленной на интересы мусульман города Гянджи. Алекпер-бей служил в полицейской системе царской России, был неоднократно награжден, а по окончании службы вел большую общественно-политическую работу на благо своей Родины и народа. Он умер в 1919 году. Этот самоотверженный человек является отцом

первого министра здравоохранения Азербайджанской Демократической Республики Худадата Рафибекова, дедом народной поэтессы Нигяр Рафибейли и прадедом народного писателя Анара.

Z.H.Karimov

FATHERLAND – ALAKBAR BEY RAFIBEYOV

Keywords: *Fatherland, Ganja city, educator, intellectual, patriot, Yelisavetpol Charity Society, Ganja city municipality*

The history of the peoples is created not only by the great deeds of individuals, but also by the activities and honorable deeds of different generations. , his mission was to live not for his relatives, but for his nation. This generation was born for kindness, mercy and nobility. The article discusses the charitable activities of Alakbar bey Rafibeyov, a prominent representative of this generation, for the benefit of the Muslims of Ganja. Alakbar Bey served in the police system of Tsarist Russia, was repeatedly awarded, and after completing his service was engaged in extensive socio-political work for the benefit of his homeland and nation. He died in 1919. This selfless person is the father of the first Minister of Health of the Azerbaijan Democratic Republic Khudadat Rafibeyov, the grandfather of the People's Poet Nigar Rafibeyli, the great-grandfather of the People's Writer Anar.

Giriş

XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəllərində xalqı üçün yanan, xalqı dirçəltməyi qarşısına məqsəd qoyan böyük ziyalılar dəstəsinin yetişməsi Azərbaycan üçün Uca Yaradanın hədiyyəsi idi. Azərbaycanın yaxın tarixi keçmişini Bakıxanovlarsız, Hacıbəylilərsiz, Şıxzamanovlarsız, Şıxlinskiyərsiz, Xoyskiyərsiz, Vəkilovlarsız, Talışinskiyərsiz, Topçubaşovlarsız, Şahxatinskiyərsiz təsəvvür etmək çətindir.

Azərbaycan milli burjuaziyasının görkəmli nümayəndələri-H.Z.Tağıyev, M.Muxtarov, M.Nağıyev, Ş.Əsədulayev, A.Aşurov, İ.Aşurbəyov, Ə.Əhmədov və başqaları xalqımızın maariflənməsini maliyyə cəhətdən dəstəkləyirdilərsə, Ə.Ağayev, H.Zərdabi, Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyli qardaşları, Ə.Topçubaşov və s. bu prosesdə mənəvi dayaq rolunu oynayırdılar.

Maarifçi adlanan aydınları anarkən onların nə qədər uzaqgörən olduqlarını, qarşıya qoyduqları hədəflərə müəyyən zaman keçdikdən sonra çatdıqlarını görürük. Belə görkəmli maarifçi şəxslərdən biri də gəncəli Ələkbər bəy Rəfibəyov (1839-1919) idi.

Yazıçı R.Hüseynovun ədəbi-tarixi aspektdə yazdığı əsərdə onunla bağlı maraqlı bir faktla rastlaşdım. Orada deyilirdi ki, Gəncə Mütəəllimlər Cəmiyyətinin “Əfkəri mütəəllimim” jurnalının üçüncü nömrəsində Ələkbər bəy Rəfibəyovun vəfatına (1919) həsr olunmuş məqalədə o, “Vətən atası” adlandırılmışdı [3, s.62]. Bu yazıda qeyd olunurdu ki, Ələkbər bəy xalqın

yolunda elə faydalı əməllər göstərmişdir ki, indi onun ölümündən sonra hər kəsin həsəd apardığı belə müstəsna qiymətə layiq görülmüşdür. Onun vəfatı bütün gəncəlilərin matəminə çevrilmişdi.

Gəncə bələdiyyəsi Ələkbər bəy Rəfibəyovun vəfatından sonra şəhər Dumasına müraciət edib bu unudulmaz millət xadiminin şəhərdə Şah Abbas məscidi yanında abidəsinin qoyulmasını, Gəncədəki Mixaylovski küçəsinin adının dəyişdirilib Rəfibəyov adlandırılmasını, şəhər Dumasının zalında Ələkbər bəyin portretinin daimi asılmasını, mərhumun adına yerli tədris müəssisələrində on nəfərlik təqaüd təyin edilməsini, Afanasyev adına şəhər xəstəxanasında onun şərəfinə iki pulsuz çarpayı ayrılmasını, Gəncədə Rəfibəyov adına məktəbin açılmasını təklif etmişdi.

Ələkbər bəy vətənpərvər, sadıq bir millətpərəst, kimsədən qorxmayan, çəkinməyən, gecə və gündüz istirahət bilmədən çalışan alovlu bir millət müdafiəçisi idi.

Ələkbər bəy anlayırdı ki, xalqı üçün qəlbində tutduğu niyyətləri həyata keçirmək üçün ona arxa lazımdır. Belə bir arxa isə ən əvvəl, öz doğma nəslə, qohum-əqrəbası ola bilərdi. Ona görə də ilk növbədə özünükülərə qayğı göstərməyə başlayır.

Bircə-bircə bütün imkanlı, babat dolanışıqı olan qohumlarına kağız yazıb buyurarmış ki, filan qohumun vəziyyəti çətinidir, güzəranı sıxıntılıdır, köməyinizi əsirgəməyin. Bu qayda ilə tədricən bütün qohumlarını ayaq üstə qoyur. Sonra başlayır qohumları vasitəsilə digər kasıb-kusuba yardım etməyə.

Ələkbər bəy Gəncədə ərzaq dükanı açdırmışdır. Kasıb adamların siyahısını çıxartdıraraq onların hər birinə xüsusi kitabça paylatdırmışdır. Həmin mağazadan ərzaq belə kitabçanı təqdim edənlərə iki dəfə ucuz qiymətə buraxılırdı. Qohumlarının birisinin yası düşəndə Rəfibəyovlar nəslinin ağsaqqalı kimi o, məsləhət görərmiş ki, xeyrat verməyə. Ehsana çəkilən xərçi yetimxanalara verək. Ən savadlı xeyrat budur.

Ələkbər bəy canını tapşırırmazdan əvvəl vəsiyyəət edir ki, xalqın ağır maddi vəziyyətini nəzərə alıb onun vəfatından sonra əza verilməsin. Vəsiyyəət etdi ki, ona ehsan vermək üçün pul toplansınlar. Xeyriyyə işləri üçün 10 min manat pul qoyub gedir. Vəsiyyəət edir ki, oğlu Xudadat bəy buna 20, qalan qohumlar da 10 min əlavə etsin [3, s.66].

Ə. Rəfibəyov xalqın yüksəlişini maarifdə görəndə şəxslərdən idi. Hər vasitə ilə buna çalışırdı. Bəzən küçədən yanında uşaqla gedən bir şəxslə rastlaşanda soruşarmış: “balaca oxuyurmu?”. “Yox” cavabı alanda uşağı da, o uşağın böyüyünü də yanına salıb birbaşa apararmış məktəbə.

Yelizavetpol (Gəncə) şəhər Dumasına qlasnilarının (deputatlarının) əksəriyyəti özgə xalqların nümayəndələri idi. 1909-1913-cü illər arasında fəaliyyət göstərən qlasniların tərkibinə baxdıqda bunu aydın görmək olar: Nikolay Mamironov, Ağacan Ner-Saakov, Pavel Ter-Martirosov, Aleksandr

Qabuzov, Manvel Ter-Abramov, Mejlum Kirakosov, Stepan Melkumov, Arsen Ter-Arutyunov, Leonard Kovalyov, Ambarsum Saakov, Semyon Lazaryans, Aleksandr Fyodorov və b.

Yelizavetpol Dumasının Bələdiyyə İdarəsində olan tək-tük Azərbaycan türklərinin də əksəriyyəti savadsız idi. Onları da iclaslarda çıxış etmir, ya uyuyur, ya da hansısa məsələdən bəhs edildiyindən bir şey anlamayaraq gurultuya barmaq qaldırırdılar. Ələkbər bəy buna dözmədi. Çox zəhmət, əsəb xərcləməklə, həcətləşməklə bu vəziyyəti dəyişdi, uğur qazandı. Xeyli gənc, istedadlı Azərbaycan türkü bələdiyyə idarəsinə daxil edildi. Ə.Rəfibəyov dövlət idarələrində azərbaycanlıların yerləşməsinə, çalışmasına xüsusi önəm verirdi.

Gəncə şəhər Dumasının 60 üzvündən yeddisi Rəfibəyov idi. Ələkbər bəy, Xudadat bəy, Məşədi Əli Rəfiyev, Hacı Məmməd Hüseyn Rəfiyev və b. Dumanın qalan azərbaycanlı üzvlərinin də əksəriyyəti Ələkbər bəyin qohumu, ya dostu, ya da həmkarı idi.

Ələkbər bəy anlayırdı ki, nə qədər ki, Gəncədə milli məktəb olmayacaq, öz ana dilində mükəmməl təhsil almış azərbaycanlı balaları yetişməyəcək, əhalinin vəziyyəti də yaxşılaşmayacaq. Ona görə də Tiflisə gedir, valini çox dil tökərək Gəncəyə gətirir. Şəhər əhalisinə də başa salır ki, hamınız Gəncə çayın qırağına yığışın, Dəmirkörpüdə cərgə ilə düzülün. Biz oradan vali ilə keçəndə hündürdən qışqırın ki, biz məktəb istəyirik. Belə də olur. Vali onların nə üçün hay-küy etdiklərini soruşanda Ələkbər bəy: “Ana dilində məktəb istəyirlər,” deyir. Beləliklə, 1902-ci ildə Gəncədə valinin iştirakı ilə Yelizavetpol quberniyasında qəzaların nümayəndələri, qazilərin iştirakı ilə şura toplanır. Vali “Nə istəyirsiniz” soruşur. Ə.Rəfibəyov sizdən rica edirik ki, həm öz işlərimizə əncam çəkmək, həm də hökumət tədbirlərini həyata keçirməkdən ötrü bilikli adamlar hazırlamaq üçün bizə milli məktəb açmağa icazə verəsiniz”.

Xalq məktəblər naziri, Qafqazda ruslaşdırma siyasətinə rəvac verən fəallardan Xalq təhsil naziri Levitskinin etirazına baxmayaraq, Ə.Rəfibəyov istədiyinə nail olur.

Ələkbər bəy Gəncədə böyük Nizamiyə abidə qoyulmasının da ilk təşəbbüsçülərindən idi. Bu məqsədlə 28 may 1909-cu ildə “Елизаветпольские губернские ведомости” Ələkbər bəyin kiçik yazısı çap olunmuşdu. Ələkbər bəy redaksiyaya məktubla müraciət etməklə hamıya elan etmişdi ki, Nizami məqbərəsi üçün pul toplayırıq, imkanı olan köməyini əsirgəməsin və bir də dolayısı ilə sətiraltı mənada Gəncədə ədəbi cəmiyyətin yaranması zərurəti barədə arzusunu da faş etmişdi.

XX əsrin əvvəlində Gəncədə türklər əleyhinə başlanan erməni-rus hücumlarına qarşı mübarizənin ön sıralarında Difai partiyasının fəallarından olan Ələkbər dayanmışdı. Gəncədə yerləşən “Cəmiyyəti-xeyriyyə” və “Nəşri-maarif” cəmiyyətlərinin binaları qərargaha çevrilmişdi. Şəhərdə ən mötəbər,

tədbirli, xalq arasında sözü keçən adamlardan biri olan Ələkbər bəy bu hərəkata rəhbər seçilmişdi.

Ələkbər bəy Yelizavetpol (sənəddə belə göstərilmişdir - Z.K.). Xeyriyyə Cəmiyyətinin yaradılmasında və fəaliyyətində fədakarcasına iştirak etmişdir. O, və oğlu Xudadat bəy cəmiyyətin həqiqi üzvi idi və hər ay hər biri cəmiyyətə 5 rubl üzvlük haqqı ödəyirdilər. Bundan başqa o dövrün arxiv sənədlərindən birində Ələkbər bəyin ianə kimi cəmiyyətin xəzinəsinə 50 rubl ödədiyi göstərilir [2, s.28]

Yelizavetpol Xeyriyyə Cəmiyyətini yaşatmaq, gücləndirmək, maddi imkanlarını artırmaq üçün Ə.Rəfibəyov teatra böyük qüvvə kimi baxırdı. Teatr bir neçə nöqteyi-nəzərdən əhəmiyyətli idi. Birinci, camaat tamaşaya baxacaq, heç yazı-pozu bilməyən də maariflənəcək, gözü açılacaq; ikincisi, şəhərin mədəni həyatı bir az da yüksələcəkdi; üçüncüsü, xalq teatra öyrənəndən sonra ondan əl çəkməyəcək. Bu da Xeyriyyə Cəmiyyətinin maliyyə vəsaitinin artması üçün mühüm bir qaynaq olardı.

Ələkbər bəyin təşəbbüsü ilə 1906-cı ilin iyulunda Gəncədə Müsəlman Dram Məclisi adlı dəstə təşkil olunur [3, s.80]. “Azərbaycan tarixi” yeddicildliyinin beşinci cildində bu dram cəmiyyətinin Ələsgər bəy Xasməmmədovun təşəbbüsü ilə 1906-cı ilin avqustunda yaradıldığı göstərilir; təəssüf ki, bu işdə böyük zəhməti olan Ələkbər bəyin adı unudulmuşdur [1, s.250-251]. Ə.Rəfibəyovun Gəncədə teatr tamaşalarının təşkilindəki əvəzsiz xidmətləri tədqiqatçı P.Kərimzadənin də diqqətindən yayınmışdır [4, s.68-78].

Ələkbər bəyin dəvəti ilə teatr tamaşalarının göstərilməsi üçün Bakıdan Gəncəyə rejissor və aktyorlar dəvət olunurdu. Məsələn, onun dəvəti ilə məşhur aktyor Sidqi Ruhulla Gəncəyə gəlib yerli dram cəmiyyətinin rəhbəri olmuşdur. O, bu vəzifəni pulsuz icra edirdi.

Tarixən Gəncədə hər məhəllənin öz adı olmuşdur. Oradakı məhəllələrdən biri də Şah I Abbas zamanından Şahsevənlər adlanırdı. Lakin Ələkbər bəyin səyi ilə məhəllə Aşıqlar adlandı. Bunun öz səbəbi var. Bir dəfə beh almış, lakin toya gəlməmiş erməni zurnaçıların günahı üzündən Şahsevən məhəlləsində oğlan toyu baş tutmur. Ələkbər bəy bundan əsəbiləşir. Gələcəkdə də bu halın təkrarlana biləcəyini bildirir. Bunun qarşısını almaq üçün azərbaycanlılardan musiqiçilər yetişdirmək zərurətini irəli sürür. Məsələ onda idi ki, şəhər əhalisi musiqi ilə məşğul olmağı islama zidd, günah əməl hesab edirdilər. Ələkbər bəy nüfuzlu din xadimlərindən xahiş etdi ki, məscidlərdə musiqinin islama zidd olmaması barədə söhbətlər aparsınlar, bunu dini dəlil-sübutlarla əsaslandırсынlar. Digər tərəfdən ətraf bölgələrdəki musiqi qabiliyyəti olan ifaçıları Gəncəyə topladı, şəhərdə onlardan ibarət xüsusi məhəllə (Aşıqlar) yarandı. Mənfur ermənilərin bu sahədə monopoliyasına son qoyuldu.

Nəticə

Azərbaycan cəmiyyətinin, mədəniyyətinin müasir inkişaf səviyyəsinə çatmasında Ə.Rəfibəyov kimi maarifpərvər şəxsiyyətlərin böyük xidməti olmuşdur. R.Hüseynovun təbirincə desək, Ələkbər bəy evinin kişisi idi, elinin kişisi oldu, milli tarixin nadir kişilərindən birinə çevrilərək hafizələrdə örnək kişi kimi qaldı.

Tarixi görkəmli nəsillər, insanlar yaradır. Rəfibəyovlar da belə nəsillərdəndir. Ə.Rəfibəyovun oğlu Xudadat Rəfibəyov AXC-nin ikinci hökumət kabinetində səhiyyə naziri vəzifəsini tutmuş, bir həkim xalqına layiqincə xidmət etmişdir. Vətəninin istiqlalına bağlı olduğu üçün 1920-ci ildə rus istilacıları tərəfindən güllələnmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi: 7 cildə, V c., Bakı: Elm, 2001, 672 s.
2. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivi, f.421,op.1,ed.xr 17
3. *Hüseynov R.* Yurdun adındakı can. Bakı: Elm, 2010, 904 s.
4. *Керимзаде П.О.* Меценатство в Северном Азербайджане на рубеже (XIX-XX веков): Дис. ...канд. ист. наук. Баку, 2003, 139 s.

Redaksiyaya daxil olub 05.08.2022